

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद फुयाल

फैसला

०७१-CR-०७६३

मुद्दा:- बहुविवाह।

काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. ३३ घर भई हाल काठमाडौं पुनरावेदक
जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. १६ डेरा गरी बस्ने मनौवर हसन----- १ प्रतिवादी

विरुद्ध

सविया तनविर हसनको जाहेरीले नेपाल सरकार ----- १

०७१-CR-०९४८

बाँकि जिल्ला, नेपालगञ्ज नगरपालिका, वडा नं. १ बस्ने मिना हलुवाई (अभियोग-
पत्रमा मीना हसन उल्लेख भएको) ----- १ पुनरावेदक प्रतिवादी

विरुद्ध

सविया तनविर हसनको जाहेरीले नेपाल सरकार ----- १

प्रत्यर्थी
वादी

शुरु तहमा फैसला गर्ने:- माननीय जिल्ला न्यायाधीश श्री लेखनाथ घिमिरे
काठमाडौं जिल्ला अदालत

फैसला मिति:- २०६७।०२।१९

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:- माननीय न्यायायधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री विष्णुदेव पौडेल
पुनरावेदन अदालत पाटन

फैसला मिति:- २०६९।१२।१८

ff.

Jf.

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) (क) बमोजिम मुद्दा दोहोन्याई हेरी पाउँ भन्ने निवेदन परी यस अदालतबाट मुद्दा दोहोन्याई हेर्न निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनसरह दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ:-

तथ्य खण्ड

१. म जाहेरवाली जेठी श्रीमती र २ छोराहरुको साथमा घरमा शारीरिक तथा मानसिक रूपले सदै छँदाछँदै मेरो श्रीमान् मनौवर हसनले मिना हसनसँग दोस्रो विवाह गरी बहुविवाहको कसुर गरेको हुँदा निजहरुलाई कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको सविया हसनको जाहेरी दरखास्त ।
२. जाहेरवाली सविया हसनसँग २०४० सालमा विवाह भई हामीहरुको सम्बन्धबाट २ छोराको जायजन्मसमेत भई हामीहरु खुसीसाथ बस्दै आएकोमा १२/१४ वर्ष पहिलेदेखि निज श्रीमती मसँग राम्रो व्यवहार नगरी आफूखुसी हिँड्ने, भनेको नमान्ने गरेकाले हामी दुवैको मन नमिली धार्मिक परम्परा र इस्लाम धर्मअनुसार हामी सम्बन्ध विच्छेद गरी बसेको र हाल आएर मिना हसनसँग दोस्रो विवाह गरेको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी मनौवर हसनले गरेको बयान कागज ।
३. मैले विवाह गरेको श्रीमान् मनौवर हसनको पहिला नै विवाह भएको छ भन्ने थाहा थियो तर निज श्रीमान्नले जेठी श्रीमतीसँग सम्बन्ध विच्छेद गरिसकेको भनेकोले निजसँग विवाह गरेकी हुँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी मिना हसनको बयान ।
४. प्रतिवादी मनौवर हसनले आफ्नी जेठी श्रीमती सविया हसन मानसिक तथा शारीरिक रूपमा सदै छँदाछँदै प्रतिवादी मिना हसनसँग दोस्रो विवाह गरी बहुविवाह गरेकोमा विधास लाग्छ भन्ने बेहोराको बुझिएका अनवर आलम समेतले गरिदिएको कागज ।
५. प्रतिवादी मनौवर हसनले घरमा जेठी श्रीमती छँदाछँदै अर्की कान्छी श्रीमती मिना हसनसँग दोस्रो विवाह गरी प्रतिवादीहरुले बहुविवाह गरेको हुँदा निजहरुलाई बिहावरीको महलको ९ नं. को कसुर गरेको हुँदा ऐ. १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६६।०६।२० को अभियोगपत्र ।
६. जाहेरवालासँग २०४१ सालमा परम्पराअनुसार विवाह भएको हो । निजबाट २ जना छोराको जायजन्म भई विपक्षीसँग राम्रो सम्बन्ध भएकोमा ५/७ वर्ष पछिदेखि विपक्षीले मसँग निहुँ खोजी झगडासमेत गरी म कामको सिलसिलामा काठमाडौं बाहिर गएको बेला छोराहरुलाई समेत खान नदिई छोराहरुलाई बोडर्स गरी राख्दासमेत मेरो समस्या समाधान नभएकोले गाउँघरका मानिस राखी आजभन्दा १२ वर्ष पहिले सम्बन्ध विच्छेद गरिसकेको

Sf.

छु। मिनासँग मैले विवाह गरेको छैन। निज मेरो चिन्जानकी बहिनी हो। मैले विपक्षीसँग सम्बन्ध विच्छेद गरेको अदालतमा कुनै प्रमाण छैन। गाउँ घरमा समाज राखी सम्बन्धविच्छेद गरेको हो। अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष भएको बयान व्यहोरा झुट्टा हो। मैले दोस्रो विवाह नगरेको हुँदा दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी मनौवर हसनले अदालतमा गरेको मिति २०६६।६।२१ को बयान।

७. मैले मनौवरसँग दोस्रो विवाह गरेको छैन। निज चिन्जानको मानिससम्म हो। म एक महिना पहिले काठमाडौंमा आएकी चिन्जानको साथीसँग पाएक पर्ने ठाउँमा बस्दा मलाई अनाहकमा मनौवरसँग विवाह गरेको भनी आरोप लगाएको मात्र हो। अनुसन्धान समक्ष भएको बयान मेरो होइन। मलाई सहिष्णाप गर भनेकोले डरले सहिष्णापसम्म गरेको हो। म अविवाहित केटीलाई झुट्टा मुद्दा लगाएको हुँदा अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी मिना हसनले शुरु अदालतमा आई मिति २०६६।६।२१ मा गरेको बयान।

८. प्रतिवादी मनौवर हसनले मीना हसनसँग दोस्रो विवाह गरेका हुन। मीना हसनलाई मनौवर हसनको विवाह पहिले नै भइसकेको थाहा यियो भन्नेसमेत बेहोराको जाहेरवाली सबिया हसनको बकपत्र एवम् प्रतिवादी मिना हसनको आजको मितिसम्म कोही कसैसँग पनि विवाह भएको थाहा छैन भन्ने समेत बेहोराको प्रतिवादी मीना हसनको साक्षी विमलादेवी थपलियाको र मनौवर हसन र सबिया हसनबीच धार्मीक विधि अनुसार करिव २० वर्ष अगाडि विवाह भएको र करिव १२ वर्ष अगाडि यिनीहरु बीच मुस्लिम रीतिरिवाज अनुसार सम्बन्ध बिच्छेद भै सकेको हो। मनौवर हसनले पूनः अर्को विवाह गरेको मलाई थाहा छैन भन्ने समेत बेहोराको प्रतिवादी मनौवर हसनको साक्षी मुकिम साहले शुरु अदालतमा गरिदिएको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको।

९. प्रतिवादीहरु पति पर्नीको रूपमा बसेको तथ्यमा इन्कार रहेको अवस्थामा शंका तथा अनुमानको भरमा निजहरुको सामाजिक आर्थिक हैसियतसमेत परिवर्तन हुने गरी नाता कायम हुने प्रकृतिको बहुविवाहको कसूर ठहर गर्न न्यायोचित नहुँदा प्रतिवादीहरु उपरको अभियोग दावी पुग्न सक्दैन। प्रतिवादीहरु मनौवर हसन र मिना हसनले आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने बेहोराको मिति २०६७।२।१९ मा भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला।

१०. प्रतिवादी मनौवर हसनले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष वयान गर्दा इस्लाम धर्म अनुसार जेठी श्रीमतीसँग तलाक दिई प्रतिवादी मिना हसनसँग दोस्रो विवाह गरेको भनी लेखाएको र अर्का प्रतिवादी मिना हसनले पनि इस्लाम धर्म अनुसार जेठी श्रीमतिसँग तलाक पाईसकेको

भनेकोले निज मनौवर हसनसँग विवाह गरेकी हुँ भनी लेखाए दिएकी छन्। प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम जेठी श्रीमतीसँग सम्बन्ध विच्छेद नभई अर्को (दोस्रो) विवाह गरेको र लोगने स्वास्ना भई प्रतिवादीहरु रहेबसेका देखिन्छन्। बुझिएका व्यक्तिहरुले समेत बहुविवाह गरेका हुन् भनी बकपत्र गरिदिएबाट यी, दुवै प्रतिवादीहरुले बहुविवाहको कसूर गरेको पुष्टि हुन्छ। तसर्थ प्रतिवादीहरुलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्नेमा सफाइ दिनेगरी शुरु अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन।

११. यसमा किटानी जाहेरी र अनुसन्धानका क्रममा प्रतिवादीहरु साबित रहेका, जाहेरवालीले अदालतमा समेत आई पोल गरी बकपत्र गरेको अवस्थामा शुरु फैसला प्रमाणको मूल्याङ्कनमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थीहरुलाई झिकाई उपस्थित भए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६९।०२।१४ मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेश।
१२. शुरु फैसलाको ठहर खण्डमा उल्लेखित सम्बन्धविच्छेद र अंशचलन मुद्दाको मिसिल सम्बन्धित निकायबाट झिकाई आएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने मिति २०६९।१०।०७ मा भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश।
१३. प्रतिवादी मिना हसनले जानीजानी दोस्रो विवाह गरेको तथ्य मिसिल प्रमाणवाट पुष्टि हुन नआएकोले शुरु अदालतबाट निजको हकमा आरोपित कसूरबाट सफाइ दिनेगरी भएको फैसला अन्यथा मान्नु पर्ने देखिएन। प्रतिवादी मनौवर हसनले जाहेरवाली जेठी पत्नी हुँदाहुँदै मीना हसनलाई बहुविवाह गरेको ठहर्छ। निज प्रतिवादी मनौवर हसनलाई बिहावारीको १० नं. बमोजिम १ वर्ष कैद र रु. ५,०००।- जरिवाना हुन्छ। अतः निज प्रतिवादीलाई सफाइ दिएको हदसम्म काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६७।०२।१९ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुन्छ। प्रतिवादी मिना हसनलाई सफाइ दिनेगरी भएको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ। सो सम्बन्धमा वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६९।१२।१८ मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला।
१४. हामी दुवैजना प्रतिवादीहरु एक अर्कासँग विवाह गरी पति पत्नीको रूपमा रहे बसेको तथ्यमा अदालतमा पूर्ण रूपमा इन्कार रही वयान् गर्नुका साथै जाहेरवाली लगायत कुनैपनि व्यक्तिले म निवेदकले कान्ठी श्रीमतीसँग विवाह गरी पति पत्नीको रूपमा रहे बसेको देखेको भनी

४

एकीन साथ भन्न सकेका छैनन् । केबल विवाह गरेको सुनेको भनी शंका तथा अनुमानको भरमा पोल गरेको आधारमा बहुविवाह जस्तो सामाजिक आर्थिक हैसियतसमेत परिवर्तन हुने प्रकृतिको कसूरमा शंका तथा अनुमानको भरमा दोषी ठहर गर्न मिल्दैन । यसैगरी जाहेरवालीले प्रस्तुत मुद्दाको जाहेरी दिए पञ्चात (जाहेरी परेको मिति २०६६।०४।१४) दायर गरको सम्बन्ध विच्छेद तथा अंशचलन मुद्दामा म प्रतिवादी उपर बहुविवाहमा समेत जाहेरी दिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइँदैन । म प्रतिवादीले विधिवत रूपमा कान्धी श्रीमति विवाह राखेको भए सो मुद्दामा प्रतिवादी मिना हसनलाई नाता देखाई अंशियार कायम गरेको देखिँदैन । अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको वयान बेहोरा आफ्नो अनुकूल हुनेगरी ठाउँ ठाउँमा थपघट गरी मलाई हेर्ने पढने मौका नदिई तयार पारेको मिसिल कागजात हेर्दा प्रष्ट देखिन्छ । साथै अनुसन्धानको बयानलाई पुष्टि गर्ने कुनैपनि स्वतन्त्र प्रमाणहरू मिसिलमा मौजूद छैनन् । म प्रतिवादी उपरको कसूर पुष्टि गर्ने कुनैपनि ठोस प्रमाण वादी पक्षले पेश गर्न सकेको छैन । बहुविवाह गरेको ठोस एवम् वस्तुनिष्ठ प्रमाणको अभावमा म प्रतिवादीको सामाजिक आर्थिक हैसियतसमेत परिवर्तन हुनेगरी नाता कायम हुने तबरबाट बहुविवाहको कसूर ठहर गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।१२।१८ मा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा प्रस्तुत मुद्दा दोहोन्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी न्याय ईन्साफ पाउँ भन्ने बेहोराको मनौवर हसनको यस अदालतमा पर्न आएको निवेदन ।

१५. म निवेदीकाले बहुविवाह नगरेको भनी शुरु अदालतसमक्ष इन्कारी बयान गरेकी छु । मेरो साक्षी विमलादेवी थपलियाको बकपत्र तथा प्रतिवादीमध्येका मनौवर हसनले अदालतमा गरेको बयान समेतबाट सो कुरा पुष्टि भैरहेको छ । म निवेदीका अविवाहित केटीलाई सामाजिक प्रतिष्ठामा आँच आउने गरी एवम् सामाजिक आर्थिक हैसियत परिवर्तन हुनेगरी विना आधार पति पत्रीको नाता कायम हुनेगरी बहुविवाह गरेको ठहर गर्न मिल्ने होइन । म निवेदीकाले प्रतिवादी मनौवर हसनसँग दोस्रो विवाह गरेको भए जाहेरवाली सविया तनविर हसनले काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दायर गरेको अंश मुद्दामा मलाई नाता देखाई म निवेदिका कान्धी श्रीमती रहे भएको उल्लेख गर्नुपर्नेमा सो कुरा कहीं कतै उल्लेख गरिएको छैन । साथै अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको वयान बेहोरा ठाउँ ठाउँमा केरमेट गरिएको छ । तसर्थ, काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट म निवेदिकालाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिनेगरी भएको फैसलालाई पुनरावेदन अदालत पाटनले सदर गरेको भएपनि बहुविवाह भए गरेको भनि पति पत्रिको नाता कायम गरेको हदसम्म पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा प्रस्तुत मुद्दा दोहोन्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी न्याय ईन्साफ पाउँ भन्नेसमेत

ff.

बेहोराको प्रतिवादी मीना हलुवाईको यस अदालतमा पर्न आएको दोहोन्याई पाउँको निवेदन।

१६. प्रतिवादी मनौवर हसनले आफुले मीना हसनसँग दोस्रो विवाह गरेको भनी अनुसन्धान अधिकारी समक्ष साबित भई बयान गरे पनि अदालतमा आफुले दोस्रो विवाह गरेको होइन भनी कसूरमा पूर्ण इन्कार रही बयान गरेका छन्। प्रतिवादी मीनाले पनि आफु अविवाहित रहेकी हुँदा प्रतिवादी मनौवर हसनसँग विवाह नगरेको भनी कसूरमा इन्कार रही अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा समेत बयान गरेकी छन्। वादी नेपाल सरकारको गवाहमध्ये कसैले पनि यो ठाउँमा यस मितिमा विवाह भएको भन्न नसकी निजहरूको कथन परस्पर विरोधाभाषपूर्ण रहेको छ। यी जाहेरवालाले बहुविवाहमा जाहेरी दिई अभियोगपत्र दायर गरी सकेपछि निजले प्रतिवादीउपर दिएको अंश मुद्दामा कान्छी पत्री भनिएकी मीना हसनलाई अंशियार देखाई नालेस गरेको नदेखिएको र पछि उक्त अंश मुद्दा अ.बं.९२ नं. बमोजिम फिर्ता लिएको देखिन्छ। फौजदारी मुद्दामा प्रतिवादीहरु कसूरमा इन्कार रहेको अवस्थामा प्रत्यक्ष प्रमाणको आधारमा मात्र कसूरदार ठहराउनु पर्नेमा साक्षीहरुको परस्पर विरोधी कथन र आशंकाका आधारमा मात्र कसूरदार ठहराई काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।१२।१८ को फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५, २ र ५४ तथा अ.बं. १८४क. नं. समेतको कानूनी त्रुटि विद्यमान रहेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोन्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ। नियमानुसार गर्नु भन्ने व्यहोराको मिति २०७१।०९।१४ मा यस अदालतबाट भएको आदेश।

१७. यसमा यिनै निवेदिकाले बहुविवाह गरेको भनिएको प्रतिवादी मनौवर हसनले यस अदालतको मिति २०७१।०९।१४ को आदेशबाट मुद्दा दोहोन्याई हेर्ने निस्सा पाएको देखिँदा सोही आधार प्रमाणबाट यस मुद्दामा पनि पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।१२।१८ को फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, २५ र ५४ तथा अ.बं. १८४क. नं. समेतको कानूनी त्रुटि विद्यमान रहेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोन्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ। नियमानुसार गर्नु भन्ने मिति २०७१।११।०६ मा यस अदालतबाट भएको आदेश।

ff.

ठहर खण्ड

१८. नियम बमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी मनौवर हसनका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरु श्री यदुनाथ खनाल र प्रेमराज सुवेदीले इस्लाम धर्म र संस्कारबमोजिम प्रतिवादीको जाहेरवालीसँग सम्बन्ध विच्छेद भईसकेको छ। मिना हसनसँग प्रतिवादीको विवाह भएको नै छैन। विवाह भएको पुष्टि हुने कुनै प्रमाण छैन। जाहेरी नै अस्पष्ट छ। अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको वयान बेहोरासमेत ठाउँ ठाउँमा शंकास्पद किसिमले केरमेट थपघट गरिएको छ। प्रस्तुत मुद्दाकी जाहेरवाली सविया तनविर हसनले प्रतिवादी मनौवर हसन उपर दायर गरेको अंश मुद्दामा मनौवरले मीना हसनलाई दोस्रो विवाह गरेको भए निज कान्छी श्रीमती रहे भएको कुरा उल्लेख गर्नुपर्नेमा सो बेहोरा कहीं कतै उल्लेख गरिएको छैन। तसर्थ प्रतिवादी मनौवर हसन उपरको कसूर पुष्टि गर्ने कुनैपनि ठोस प्रमाण नरहेकोले निजलाई आरोपित कसूरबाट सफाइ होस् भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहससमेत सुनियो। यसैगरी अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी मीना हसनको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री मीना थापा खड्का र श्री मनिषा वस्नेतले प्रतिवादी मनौवर हसनसँग यी प्रतिवादीले विवाह गरेकी छैनन्। विवाह भएको पुष्टि हुने कुनैपनि प्रमाण छैन। यी प्रतिवादीले अदालतको वयानमा आफूले बहुविवाह नगरेको भनी कसूरमा इन्कार रहेकी छिन। सो कुरा निज प्रतिवादीका साक्षीको वकपत्र तथा प्रतिवादी मनौवर हसनले अदालतमा गरेको बयान समेतबाट पुष्टि भै रहेको स्थितिमा यी प्रतिवादीले बहुविवाह गरेको भनी पति पत्रिको नाता कायम गरेको हदसम्म पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले बदर गरी निजलाई पूर्णरूपमा सफाइ पाउने गरी इन्साफ होस् भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।
१९. पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सह-न्यायाधिवक्ता श्री लोकराज पराजुलीले प्रतिवादीहरु उपर किटानी जाहेरी परेको, जाहेरवालीले जाहेरी बेहोरालाई समर्थन हुनेगरी अदालतमा बकपत्र गरिदिएको, प्रतिवादी अनुसन्धानको क्रममा अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष आरोपित कसूरमा सावित भएको समेतका प्रमाणहरुलाई ग्रहण नगरी प्रतिवादी मीना हसनलाई कसूरबाट उन्मुक्ति दिनेगरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम जेठी श्रीमतीसँग सम्बन्धविच्छेद नभई अर्का श्रीमती ल्याई बसेको अवस्थामा दुवै पक्षलाई बहुविवाहमा सजाय हुनुपर्नेमा सफाइ दिनेगरी शुरु अदालतबाट भएको फैसला बदर उल्टी गरी अभियोग दाबी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी बहस गर्नु भयो ।

४.

२०. उपरोक्त तथ्य एवम् बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०६९।१२।१८ मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदक/प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुन सकछ वा सकदैन ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।
२१. निर्णयतर्फ विचार गर्दा म जाहेरवाली जेठी श्रीमती शारीरिक तथा मानसिक रूपले सदे छँदाछँदै मेरो श्रीमान् मनौवर हसनले मिना हसनसँग दोस्रो विवाह गरी बहुविवाहको कसूर गरेको हुँदा निजहरूलाई कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्ने बेहोराको सविया हसनको जाहेरी दरखास्तबाट प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान कार्य प्रारम्भ भई अनुसन्धान पश्चात प्रतिवादी मनौवर हसनले घरमा जेठी श्रीमती छँदाछँदै कान्धी श्रीमती मिना हसनसँग दोस्रो विवाह गरी बहुविवाह गरेको हुँदा निजहरूलाई मुलुकी ऐन, बिहावरीको महलको ९ नं. को कसुरमा ऐ. को १० नं. बमोजिम सजायको माग दावी सहित अभियोग पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा शुरु जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउने गरी मिति २०६७।०२।१९ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला उपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट शुरु अदालतको फैसला केही उल्टी गरी प्रतिवादी मनौवर हसनलाई बहुविवाहको कसूरमा बिहावरीको १० नं. बमोजिम १ वर्ष कैद र रु. ५,०००। - जरिवाना हुने र प्रतिवादी मिना हसनलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरी मिति २०६९।१२।१८ मा भएको फैसलामा चित नबुझाई प्रतिवादी मनौवर हसन र मिना हसनले अलग अलग रूपमा मुद्दा दोहोन्याई हेरी पाउँ भनी यस अदालतमा निवेदन दिएकोमा मनौवर हसनको निवेदनमा मिति २०७१।०९।१४ मा र मिना हसनको निवेदनमा मिति २०७१।११।०६ मा दोहोन्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनको रोहमा यस इजलाससमक्ष निर्णयार्थ पेश हुन आएको देखियो ।
२२. अब सर्वप्रथम प्रतिवादी मीना हसनले आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउने ठहन्याएको शुरु अदालतको फैसला सदर हुने ठहन्याएको पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेको नदेखिंदा त्यसतर्फ बोलिरहन परेन ।
२३. पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर हेर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी मनौवर हसनले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा आफूले मीना हसनसँग विवाह गरी पति पत्नीको रूपमा रहे बसेको तथ्यमा अदालतमा पूर्ण रूपमा इन्कार रही वयान गर्नुका साथै जाहेरवाली लगायत कुनैपनि व्यक्तिले निजलाई कान्धी श्रीमतीको रूपमा विवाह गरी बसेको देखेको भनी एकिन साथ भन्न सकेका छैनन् । केवल विवाह गरेको सुनेको भनी शंका तथा अनुमानको भरमा पोल गरेको आधारमा बहुविवाह जस्तो सामाजिक आर्थिक हैसियतसमेत परिवर्तन हुने प्रकृतिको कसूरमा दोषी ठहर गर्न मिल्दैन । म प्रतिवादीले विधिवत रूपमा कान्धी श्रीमति

४.

ff.

विवाह गरी राखेको भए सो मुद्दामा प्रतिवादी मीना हसनलाई नाता देखाई अंशियार कायम गर्नुपर्ने अवस्था हुन्छ। उक्त अंश चलन मुद्दामा मीना हसनलाई अंशियार कायम गरेको देखिंदैन भनी जिकिर लिएको देखियो। यसैगरी प्रतिवादी मीना हसनले पुनरावेदन गर्दा शुरु अदालतमा बयान गर्दा आफूले बहुविवाह नगरेको भनी आरोपित कसूरमा इन्कार रहेकी, निजको साक्षीको बकपत्र तथा प्रतिवादीमध्येका मनौवर हसनले अदालतमा गरेको बयान समेतबाट सो कुरा पुष्टि भैरहेको, आफूले बहुविवाह नगरेको र अविवाहित नै रहेकोमा पनि सामाजिक प्रतिष्ठामा आँच आउने गरी एवम् सामाजिक आर्थिक हैसियत परिवर्तन हुनेगरी विना आधार पति पत्रीको नाता कायम हुनेगरी बहुविवाहको कसूर ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले हामी प्रतिवादीहरु बीच पति पत्रिको नाता कायम गरेको हदसम्म उक्त फैसला उल्टि गरी इन्साफ पाउँ भन्ने प्रतिवादी मीना हसनको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखियो ।

२४. अब पुनरावेदक प्रतिवादी मनौवर हसनको पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा निजले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष वयान गर्दा निजले आफ्नो धार्मिक परम्परा र इस्लाम प्रचलनबमोजिम जेठी श्रीमती तथा जाहेरवालीलाई तलाक (सम्बन्ध विच्छेद) दिइ सकेकाले इस्लाम धर्म, परम्पराबमोजिम अर्का प्रतिवादी मिना हसनसँग मिति २०६६।०४।०९ मा नेपालगञ्जमा दोस्रो विवाह गरेको हुँ भनी (स.ज.द) मा आफूले दोस्रो विवाह गरेको कुरा स्वीकार गरी लेखाइदिएको पाइन्छ। निजले उक्त वयानको स.ज.१० मा आफूले कानूनबमोजिम सम्बन्धविच्छेद नभइसकेको स्थितिमा दोस्रो विवाह गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । यी प्रतिवादीले शुरु अदालतमा बयान गर्दा आफूले जाहेरवालीसँग गाउँघरका मानिस राखी आजभन्दा १२ वर्ष पहिले नै सम्बन्ध विच्छेद गरिसकेको तर मिनासँग विवाह नगरेको भनी आरोपित कसूरमा इन्कार रहेको भएपनि अदालतको सोही बयानको स.ज.द मा निजले यी जाहेरवालीसँग गाउँमा छिमेक समाज राखी सम्बन्ध विच्छेद गरेको भनी लेखाएबाट निजको जेठी श्रीमतीसँग प्रचलित कानूनबमोजिम सम्बन्धविच्छेद भएको देखिएन्। जाहेरवालीले यी प्रतिवादीहरुले बहुविवाह गरेका हुन् भनी मौकामा दिएको किटानी जाहेरी बेहोरालाई समर्थन गर्दै अदालतमा आई बकपत्रसमेत गरिदिएकी छन्। प्रतिवादी मनौवर हसनले आफ्नो धार्मिक परम्परा र इक्षाम प्रचलनबमोजिम जेठी पत्री जाहेरवालीलाई सम्बन्ध विच्छेद (तलाक) गरिसकेको भनेतापनि यी प्रतिवादी र जाहेरवाली बीच कानूनतः सम्बन्ध विच्छेद भएको मान्न नमिल्ने र कानूनबमोजिम सम्बन्ध विच्छेद गरेको भन्ने निजको भनाई नै रहेको देखिंदैन ।

ff.

२५. यस प्रसङ्गमा विशेषतः इस्लामिक कानून (Sharia law) अन्तर्गत सम्बन्धविच्छेद सम्बन्धी प्रचलनहरूलाई हेर्नु उपयुक्त देखियो। इस्लामिक कानून अन्तर्गत गैरन्यायिक र न्यायिक प्रक्रियाबाट सम्बन्धविच्छेद हुने देखिन्छ। अदालतको आदेशद्वारा हुने न्यायिक सम्बन्धविच्छेद, पतिको तर्फबाट गरिने एकतर्फी, पत्नीको तर्फबाट गरिने एकतर्फी र पति पत्नी दुवैको सहमतिमा हुने सम्बन्धविच्छेदका प्रचलनहरू रहेको पाइन्छ। यसमा मुलतः तलाक (Talaq), लियान (Li'an) र खुला (khula) पर्दछन्। तलाकलाई मुस्लिम सम्प्रदायमा श्रीमानको विशेषाधिकार मानिन्छ। यस्को प्रयोग एकतर्फी हुनसक्दछ। यसलाई औपचारिक वा अनौपचारिक दुवै रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ। तलाकलाई मुस्लिम सम्प्रदायका सुन्नि र सिया दुवै समुदायले मान्यता दिएको पाइन्छ। यद्यपि सिया समुदायमा तलाकको प्रयोग बढी औपचारिक प्रकृतिको पाइन्छ।¹ सिया समुदायमा तीन तलाकलाई (triple talaq) लाई मान्यता दिईदैन भने चेतावनी अवधि (iddah) र त्यसभित्र मेलमिलापको गुज्जाइस पनि रहन्छ।² मुस्लिम सम्प्रदायमा तलाकको अलवा पत्नीले सम्बन्धविच्छेद गर्न सक्ने talaq-q-tafweed³ र Li'an⁴ र दुवैको मञ्जुरीले सम्बन्धविच्छेद गर्न सक्ने Khula⁵ र Mubarat⁶

¹ Lawal Mohammad Bani & Hamza A. Pate, Dissolution of Marriage (Divorce) under Islamic Law, 42 J.L. POL'y & Globalization 138 (2015).

² Quran, Chapter 65, Verse 4 "As for your women past the age of menstruation, in case you do not know, their waiting period is three months, and those who have not menstruated as well. As for those who are pregnant, their waiting period ends with delivery and whoever is mindful of Allah, He will make their matters easy for them."

³ Maaike Voorhoeve, Divorce. Historical Practice, the Oxford Encyclopedia of Islam and Women, Oxford: Oxford University Press (2013). ISBN 978-0-19-976446-4 (यसमा विवाह अधिको सम्झौताबाट श्रीमानले शर्त उल्लंघन गरेमा श्रीमतीले सम्बन्धविच्छेद गर्न सक्ने अधिकार पाएकी हुन्निन्।)

⁴ Quran, Chapter 24, verse 4 "those who accuse chaste women 'of adultery' and fail to produce four witnesses, give them eighty lashes 'each'. And do not ever accept any testimony from them—for they are indeed the rebellious" (यसमा श्रीमानले श्रीमतीलाई अनेतिकता र व्यभिचारको आरोप लगाई चरित्रहत्या गरेमा र त्यस्तो आरोप प्रमाणित हुन नसकेमा श्रीमतीले सम्बन्धविच्छेद गर्न पाउँदिन्।)

⁵ Abed Awad and Hany Mawla, Divorce. Legal Foundations, the Oxford Encyclopedia of Islam and Women. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-976446-4 (Khula मा सम्बन्धविच्छेदको लागि श्रीमानले श्रीमतीलाई निश्चित क्षतिपुर्ति दिने भन्ने प्रस्ताव गर्दैन र उक्त प्रस्ताव श्रीमतीले स्वीकार गरेको अवस्थामा सम्बन्धविच्छेद हुन्छ।)

बे. ऐ. फुटनोट ५ (Mubarat मा श्रीमान वा श्रीमती मध्ये कुनै एकले सम्बन्धविच्छेदको प्रस्ताव गर्दै र सो प्रस्ताव कुनै एक पक्षले स्वीकार गरेमा सम्बन्धविच्छेद भएको मानिन्छ।)

को प्रचलन पनि पाइन्छ। भारतको सर्वोच्च अदालतले *Shayara Bano vs. Union of India*⁷ को मुद्दामा तीन तलाक (triple talaq) लाई स्वच्छाचारी भनी असंवैधानिक घोषणा गरेको पाइन्छ। उक्त निर्णय पश्चात् भारतमा मुस्लिम महिला (विवाह अधिकारको संरक्षण) ऐन, २०१९ जारी गरी तलाक - ए- विद्त (Talaq- UI-Biddat) लाई अवैध घोषणा गरी कसूरजन्य कार्यको रूपमा मानी सजायको व्यवस्था गरेको पाइन्छ⁸।

२६. यस अवस्थामा इस्लाम सम्प्रदायमा प्रचलनमा रहेको सम्बन्धविच्छेदको सम्बन्धमा प्रचलित नेपाल कानूनले मान्यता प्रदान नगरी सबै समुदाय र सम्प्रदायलाई लागू हुने एकिकृत कानून प्रचलनमा रहेकोले तथा स्वच्छाचारी प्रकृतिका सम्बन्धविच्छेद जस्तै तीन तलाक (triple talaq) लाई अन्य देशहरूमा कसूरजन्य कार्य बनाइदै गरेको अवस्थामा छरछिमेक वा समाजमा इस्लाम परम्परा र संस्कृतिअनुसार गरेको तलाक वा सम्बन्धविच्छेदलाई कानूनले मान्यता नगरेको अवस्थामा दोस्रो विवाह गर्ने छुट भएको भन्न मिल्ने देखिदेन।
२७. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार प्रमाणवाट यी प्रतिवादीले बहुविवाहको कसूर गरेको ठहर गरी निजलाई १ वर्ष कैद र रु.५,०००। - जरिवाना गर्नेगरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।१२।१८ मा फैसला भएको देखियो। यी पुनरावेदक प्रतिवादीका हकमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको उक्त फैसला मिलेकै भएपनि प्रस्तुत कसूरमा सजाय निर्धारणका सम्बन्धमा मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ ले गरेको कानूनी व्यवस्थालाई उल्लेखन गर्न सान्दर्भिक हुन्छ। यस सम्बन्धमा मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा १७५(४) मा उक्त कसूर गर्ने वा गराउनेलाई १ वर्ष देखि ५ वर्षसम्म कैद र १० हजार रुपैयाँदेखि ५० हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ। यसैगरी मुलुकी ऐन, बिहावरीको १० नं. मा “कुनै लोगने मानिसले आफ्नो स्वास्नी जीवित छाँदै वा कानूनबमोजिम लोग्ने स्वास्नीको विच्छेद नहुँदै अर्की महिलासँग विवाह गरेमा वा स्वास्नी राखेमा निजलाई १ वर्ष देखि ३ वर्षसम्म कैद र पाँच हजार रुपैयाँ देखि पच्चीस हजार

⁷ *Shayara Bano vs. Union of India* (2017) 9 SCC 1

⁸ Section 3 of *Muslim Women (Protection of Rights on Marriage) Act, 2019* “Any pronouncement of talaq by a Muslim husband upon his wife, by words, either spoken or written or in electronic form or in any other manner whatsoever, shall be void and illegal”.

Section 4 “Any Muslim husband who pronounces talaq referred to in section 3 upon his wife shall be punished with imprisonment for a term which may extend to three years, and shall also be liable to fine”.

Section 5 “Without prejudice to the generality of the provisions contained in any other law for the time being in force, a married Muslim woman upon whom talaq is pronounced shall be entitled to receive from her husband such amount of subsistence allowance, for her and dependent children, as may be determined by the Magistrate”

४६

रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ । स्वास्नी मानिसले जानी जानी त्यस्तो विवाह गरेमा वा स्वास्नी भई दसेमा निजलाई पनि सोही बमोजिम सजाय हुनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखियो । यस सन्दर्भमा फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन, २०७४ को दफा ५ मा कुनै कसूरका सम्बन्धमा कसूर गर्दाका बखत भन्दा सजाय निर्धारण गर्दाका बखत कानूनबमोजिम घटि सजाय हुने रहेछ भने घटि सजाय हुने गरी निर्धारण गर्नु पर्ने भनी उल्लेख भएको पाइन्छ भने केही नेपाल कानूनलाई संसोधन, एकीकरण, समायोजन र खोरेज गर्ने ऐन, २०७४ को दफा ३९(२)(ख) मा कुनै कानून अन्तर्गत कुनै अदालतमा दायर भएको कुनै फौजदारी कसूरको मुद्रामा सजाय गर्नु पर्दा सोही कानून बमोजिम गर्नु पर्नेछ तर कुनै फौजदारी कसूरको सजाय मुलुकी अपराध संहितामा लेखिए भन्दा बढी रहेछ भने मुलुकी अपराध संहितामा लेखिएको हदसम्म मात्र सजाय हुने भनी प्रष्ट उल्लेख भएको देखिन्छ । यसरी साविकको मुलुकी ऐन बिहावरीको महल, हालको मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ लगायत माथि उल्लिखित अन्य कानूनहरूले समेत बहुविवाहलाई कसूर कायम गरी सजायको समेत व्यवस्था गरेको देखियो । यस प्रसङ्गमा माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरूको सन्दर्भमा यी प्रतिवादी मनौवर हसनलाई तत्कालीन मुलुकी ऐन, बिहावारी महलको १० नं. बमोजिम १ वर्ष कैद र रु. ५,०००।- जरिवाना गर्नेगरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।१२।१८ मा भएको फैसला अन्यथा देखिन आएन ।

२८. मिसिल संलग्न प्रमाणहरू एवम् माथि विवेचित आधार कारणबाट प्रतिवादी मनौवर हसनले यी पुनरावेदिका मीना हसनलाई दोस्रो विवाह गरेको ठहर भइसकेको र अदालतको बयानमा यी पुनरावेदिकाले आफूले मनौवरसँग दोस्रो विवाह गरेको छैन । निज चिनजानको मानिससम्म भएको भनी वयान गरेको भएपनि अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयानमा प्रतिवादी मनौवर हसनले जेठी श्रीमतीसँग सम्बन्ध बिच्छेद गरिसकेको भनेकोले निजसँग विवाह गरेकी हुँ भनी मनौवर हसनसँग विवाह गरेको स्वीकार गरी वयान गरेको देखिएको र अदालतको बयानमा मौकाको वयान यो यस कारणले अन्यथा हो भनी पुष्टि गर्न नसकेको स्थितिमा प्रतिवादी मनौवर हसनसँग विवाह नै नगरेको हुँदा म अविवाहिता केटीलाई सामाजिक प्रतिष्ठामा आँच आउने र आर्थिक हैसियत नै परिवर्तन हुनेगरी प्रतिवादी मनौवर हसनसँग विवाह गरेको भनी पती पत्नीको नाता कायम हुने गरी बहुविवाह गरेको ठहन्याएको पुनरावेदन पाटनको फैसला मिलेको नहुँदा सो हदसम्म बदर उल्टि गरि पाउँ भन्ने यी पुनरावेदिका प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर तथ्यसँगत नभै मनासिव नदेखिन्दा इजलास सहमत हुन सकेन ।
- ४७

४.

२९. अतःमाथि प्रकरण प्रकरणमा उल्लिखित आधार कारणबाट प्रतिवादी मनौवर हसनलाई १ वर्ष कैद र रु. ५,०००।- जरिवाना तथां अर्का प्रतिवादी मिना हसनलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।१२।१८ झा भएको फैसला मिलेकै देखिंदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीहरु मनौवर हसन र मिना हलुवाई दुवैको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत फैसलाको विघुतीय प्रति यस अदालतको विघुतीय प्रणालीमा प्रविष्ट गरी दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाईदिनू।

४५४८
न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत : ज्ञनोज बराल / लक्ष्मी राना

कम्प्यूटर अपरेटर : प्रेमबहादुर थापा

इति सम्वत् २०७९ साल चैत्र २६ गते रोज १ शुभम्.....।